

Марко М. Милошевић¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Докторске академске студије *Српски језик и књижевност*

О РАНОЈ ИСТОРИЈИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

(Виктор Савић, *Српска књижевна реч у својим првим столећима*, Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Ниш: Међународни центар за православне студије, 2019, 340 стр.)

Монографија *Српска књижевна реч у својим првим столећима* Виктора Савића објављена је 2019. године у издању Матице српске (Подгорица) и Међународног центра за православне студије (Ниш). Њен предмет јесте подробно проучавање старе српске писмености о којој читалац првенствено сазнаје на основу анализе најстаријих релевантних споменика. Ова публикација представља комбинацију први пут објављених и недавно издатих прилога, а у великом броју текстова који улазе у њен састав долази до преплитања одређених тема, те се, сходно томе, у њима може установити присуство једнообразне основе која их повезује. Многи радови који сачињавају предметну монографију били су подвргнути стилистичкој, језичкој и техничкој преради, а циљ њиховог обједињавања било је стварање јединствене тематске целине која ће на концизан и свеобухватан начин описати зачетке српске писмености.

Монографија се састоји од седам радова различитог обима који су поређани следећим редоследом: 1) *Прва столећа српске писмености* (9–30), 2) *Рани старословенски језик и српска редакцијска писменост* (31–58), 3) *Редакцијске одлике прве старанице Кијевских листића* (59–90), 4) *Димитријеви зајиси: крајка белешка и издање текста* (91–112), 5) *Српски језик у Диоклији у доба кнеза Јована Владимира* (113–140), 6) *Српска редакција старословенскога језика: од свештога Климентиа, епископа словенскога до свештога Саве, архиепископа српскога* (141–262), 7) *О јединству српске редакције старословенскога језика у времену Стефана Немање* (263–326). На крају сваког рада дат је попис коришћених библиографских јединица, као и изабране фотографије

1 markomilosevicnp97@gmail.com

оригинала испитиваних рукописа. Резиме на страном језику, напомене о издању, именик споменика и садржај налазе се на самом крају књиге.

У раду који отвара ову обимну монографију – *Прва столећа српске писмености* (9–30) – Савићева тежња усмерена је ка испитивању почетака српске писмености, у чему се и огледа његова вредност. Текст је отворен констатацијом да је „Маријино четворојеванђеље” (XI век) споменик са српског подручја, чиме се одлази у дубљу прошлост у односу на „Мирослављево јеванђеље” (XII век). Виктор Савић управо оваквим истраживачким приступом тражи зачетке писмености код Срба, при чему наводи и велики број рукописа који су од посебне драгоцености за реконструкцију златног века словенске књижевности. При томе посебан значај придаје древним споменицима и фрагментима који имају српска језичка обележја, а који су настали, пре свега, у XI веку. У једном делу овог рада истакнут је и особит значај низа рукописа које обједињује „грешни Димитрије”, раносредњовековни писар и културни делатник активан на Синајском полуострву. Све оно што је у првом тексту наговештено, детаљније је представљено у осталим радовима ове опсежне монографије.

Други рад – *Рани старословенски језик и српска редакцијска писмености* (31–58) – обједињује више засебних поглавља која се посматрају као јединствена целина, будући да је акценат на темама које су уско повезане. Један део текста намењен је изговору слова *џ* и *ѡ*, као и почецима словенске писмености за време кнеза Мутимира у другој половини IX века. Савићево интересовање потом се усмерава на поделу старословенског језика на одређене редакције, тј. варијанте. Пре тога аутор потанко објашњава однос синонимних термина „варијетет”, „варијанта” и „редакција”, што ће бити значајно за разумевање самог текста. Старословенски језик, према речима Виктора Савића, познаје солунску и моравско-панонску варијанту, али фокус је био на подели овог језика на његову српску, хрватску, источнојужнословенску (бугарску или бугарско-македонску) и руску редакцију. Нарочита пажња посвећена је приказу двеју редакција старословенског језика у српској средини и њиховом каснијем развоју. Ова целина бива заокружена поглављем које за предмет има повлачење глаголице пред ћирилицом и опис „ћерва” као особеног словног знака српске ћирилице. Овакво прегледно представљање редакција старословенског језика и развоја тог језика у српској средини даје посебну вредност посматраном раду.

Редакцијске одлике прве стране Кијевских листића (59–90) назив је трећег рада у склопу ове монографије, а његов предмет јесте опис прве стране „Кијевских листића”, као и одређивање времена и места њиховог проналаска. Наиме, заступљено је мишљење да их је око 1870. године у манастиру Свете Катарине на Синају пронашао ар-

химандрит Антонин и да овај споменик у највећем делу фиксира „великоморавско-панонску” етапу старословенске писмености. Виктор Савић у наставку рада прилаже глаголицом исписан текст рукописа, као и његову ћириличку транслитерацију и транскрипцију. Често су прављене паралеле између овог и других споменика, међу којима су најбитнији малени литургијски фрагмент од три листа у „Синајском служабнику”, ћирилички поменик из „Синајског служабника” и „Димитријев псалтир”. Савић се надовезује на закључак Марије Пантелић која за шири просторни оквир настанка поменутих рукописа наводи Дубровник. С обзиром на то да се ови споменици могу приписати једном писару, Димитрију, у наставку текста тежиште је на истицању различитих стваралачких фаза истог писара, а читалац се, на основу једног малог сегмента, може упознати и са биографијом овог великог делатника. Посматрани рад отвара пут детаљнијим испитивањима го-репоменутих рукописа који у науци завређују веома велику пажњу.

Наредни рад – *Димитријеви записи: крајња белешка и издање текста* (91–112) – почиње тврдњом да је 1975. године у манастиру Свете Катарине пронађена група словенских споменика и њихових фрагмената, претежно српског порекла. Највећу пажњу, према речима Виктора Савића, привукли су глагољски рукописи из XI, односно са почетка XII века, а један од њих, под називом „Димитријев псалтир”, нашао је своје место у овој студиозној публикацији. Аутор језгровито износи најважније податке о називу овог споменика, његовој структури и садржају, а крај рада доноси текстолошки преглед Димитријевих записа који је приказан на следећи начин: запис на глаголици > запис на ћирилици > транскрипција > превод. Уз рашчитане и преведене записе Савић прилаже и фотографије оригиналних рукописа, а овакав приступ анализи једног споменика даје посебан печат самом раду.

Развој српског народног и књижевног језика код Срба у Диолији приказан је у раду *Српски језик у Диолији у доба кнеза Јована Владимира* (113–140). Виктор Савић настојао је посредном сагледавању стања у српском народном језику и пре XII века. Као изворе који могу бити од велике користи за остварење постављеног циља издваја Порфирогенитов спис „De administrando imperio” (948–952. године) и сведочанство попа Дукљанина, под недавно предложеним називом „Gestaregum Sclavorum” (крај XIII века), које одражава одјек неких збивања из централне Европе IX века. Након детаљнијег приказивања зетског материјала из најдубље старине (друга половина X – половина XI века), аутор истиче да је тај материјал био укључен у српски развојни процес и то у време конституисања српског народног језика. Тако се стиже до закључка да се у погледу народног језика стара зетска ситуација не одваја од остатка српских говора. С друге стране, рад тежи ка утврђивању словенског књижевног језика који је постојао у

Диоклији за време формирања српског народног језика, а од изузетне важности за ово питање био је и положај диоклијске цркве, о чему нас Савић детаљно извештава. Посебна пажња посвећена је и одређеним историјским приликама које су имале огроман значај за увођење црквенословенског језика српске редакције на источнојужнословенској подлози. Највећа вредност овог рада огледа се у проучавању развоја народног и књижевног језика код Срба у тачно омеђеном историјском времену и простору.

Шести, најобимнији рад ове монографије насловљен је *Српска редакција старословенскога језика: од светиога Климентија, епископа словенскога до светиога Саве, архиепископа српскога (141–262)*. У првом поглављу – *Дело светиога Климентија и његових наследника у српској традицији* – подробно су разрађене следеће теме које могу представљати општи теоријски оквир самог рада: а) описивање најстаријег српског оригиналног књижевног слоја који су стварали Свети Сава и његови сарадници, а који је био у непосредној зависности од Климентове школе, б) српска писана традиција XIII века и њен контакт са претходном охридском писменошћу, где се као пример за нераскидиву спону тих епоха наводи „Јерусалимски палимпсест“, в) одсуство културних састава посвећених Светом Клименту у православном словенском свету до XIV века, г) илустративно приказивање положаја епархије у Расу од X до XIII века и д) поступак увођења источнојужнословенског варијетета старословенског, „климентовског“, језика у све српске крајеве. Највећи део другог поглавља – *Српска редакција старословенскога језика* – посвећен је свођењу вокалског система са петнаест на девет вокала и тези о нетакнутости консонантског система у зрелом средњем веку. Треће поглавље – *Споменици српске редакције старословенскога језика* – коментарише споменике који се могу довести у везу са јужним исходиштима српске писмености и са глагољском традицијом. Почетак текста обележен је описом „Маријиног четворојеванђеља“ које се смешта у одговарајући просторни оквир, а то је околина Звечана. Након овог споменика аутор проговара о „Мирослављевом јеванђељу“ које одређује као пуни апракос и његов настанак везује за Рашку и за седму деценију XII века (1161–1170). Педантну анализу поменутог јеванђеља извршио је Степан Михајлович Куљбакин 1925. године, а Савић, због темељности и исцрпности те анализе којој се данас тешко може приговорити, упућује читаоце на њу. Од највеће важности за овај споменик јесу екавизми забележени у њему, те, стога, аутор скреће пажњу на њих, а и у овом сегменту рада износи Куљбакинове ставове којима прикључује одређена Белићева и Ивићева запажања у вези са екавским рефлексом јата. „Мирослављево јеванђеље“ непрекидно се пореди са другим рукописима, а прича о њему бива заокружена утврђивањем призренско-јужноморавског „талог“ који га краси. Иако је највећа пажња посвећена овим двама спо-

меницима, Виктор Савић помиње и тумачи још неке значајне рукописе, међу којима су „Михановићев одломак апостола”, „Гршкове одломак апостола”, „Братков минеј”, „Јерусалимски палимпсест” и „Београдски паримејник”. У једној целини аутор прави диференцијацију између два екавска дијалекатска блока: 1) примарни, косовско-ресавски дијалекат са призренско-тимочким дијалектом, 2) секундарни, шумадијско-војвођански дијалекат са смедеревско-вршачким дијалектом. Циљ тога био је да се утврди како екавизми у рукописима српске редакције припадају простору Рашке и да се косовско-ресавски дијалекат дефинише као наследник тог простора. Међутим, један део текста истражује и призренско-јужноморавско вокално *л* које даје рефлекс *лу*, будући да та појава обједињује кључне српске споменике. У *Закључним разматрањима* аутор разграничава македонске „маркере” и српске црте у споменицима које је детаљно описао у раду, јер су у неким рукописима уочени тзв. „македонизми” заступљени у већој или мањој мери. Дата је и релативна хронологија настанка рукописних споменика и настанка њихових ближих и даљих изворника. У намери да сажето представи анализиране рукописе, Савић прилаже табелу са споменицима у којој наводи: а) илустрације за српскословенску норму, б) факултативне црте које допиру из народног језика, односно дијалекта, в) илустрације за источнојужнословенску подлогу. Сам крај текста доноси свеобухватан преглед рукописних збирки и њихових скраћеница. Можемо закључити да највећи значај овог рада проистиче из детаљнијег описа српске писмености од Светога Климента до Светога Саве, а тај опис остварен је посредством анализе најважнијих споменика из тог периода везаних за српско језичко подручје.

Завршни рад ове монографије носи назив *О јединству српске редакције старословенског језика у времену Стефана Немање* (263–326). Савић у њему прави класификацију споменика о којима је проговорено кроз појединачна поглавља: а) два споменика којима се закорачује у XII век – „Темнишки натпис” и „Маријино четворојебанђеље”, б) српски књижевни споменици XII века о којима је већ речено у претходним радовима, в) неки епиграфски споменици из друге половине XII века и четири дипломатска извора. Наглашен је и значај „Повеље бана Кулина” из 1189. године која даје најчистију штокавску слику. Међутим, највећи део рада посвећен је доказивању хипотезе да не постоји лингвистички оправдан разлог због кога би се рукописи са подручја Босне одвајали од оних са територије Рашке, иако су за више од једног века млађи од њих. Рашко-босански споменици у наставку текста пажљиво се посматрају кроз пет „планова”: а) палеографски план, б) графичко-ортографски план, в) фонетско-фонолошки план, г) морфолошки план, д) лексички план. Овакво темељно тумачење рашко-босанских споменика даје посебну вредност самом раду. Један

део текста резервисан је за „Свршљишке одломке јеванђеља” из 1279. године који се описују кроз два „плана”: а) палеографски и језички план, б) ортографски план. Анализа ових одломака показује да употреба српске редакције у средњем веку није нужно везана за простор српске државе и цркве, већ се могла користити и на простору који није улазио у њихов састав. На самом крају аутор износи одређене закључне напомене са циљем да кроз засебна поглавља, на систематичан начин, представи сажетак целог рада.

Имајући у виду све оно што смо изнели у приказу, можемо закључити да монографија *Српска књижевна реч у својим првим стиолећима* аутора Виктора Савића представља значајан допринос проучавању српске писане речи у првим вековима. Вредност ове публикације огледа се у језичком описивању и систематизацији најстаријих познатих и мање познатих споменика који се доводе у везу са српским подручјем. Таква анализа ових рукописа омогућава прегледно сагледавање развоја српске писмености и српског језика од најранијих времена закључно са немањићким периодом. Представљањем и темељним преиспитивањем претходно утврђених постулата дате истраживачке области, аутор долази и до самосталних, аргументованих закључака, док списак коришћене литературе на крају сваког рада може обезбедити полазну основу свакоме ко се жели детаљније бавити овом тематиком. Иако је књига састављена од засебних радова, они су, ипак, део јединствене целине која читаоцу на разумљив и кохерентан начин осликава почетке српске писмености. Узевши у обзир све наведено, закључујемо да дата монографија завређује велику пажњу и да има подстицајну улогу за даља проучавања из области историје језика.

Примљен: 11. септембра 2021.

Прихваћен за штампу октобра 2021.